

DECZKI SAROLTA

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

Kritika, vita, kritika

Összefoglaló

A tanulmány a magyar kritika közelmúltbeli problémáival próbál meg számot vetni, különös tekintettel a „nagy” és a „kis” kritikavita tétjeire. Az előbbi az új tudományos elméletek, az utóbbi pedig az internet megjelenéséhez kötődik. A kilencvenes évek közepe óta eltelt idő azt igazolta, hogy a „tudományos kritika” nem vált dominánssá, s ezzel a folyamattal párhuzamosan nőtt az érzékenység a társadalmi-politikai problémák iránt. A másik dilemma az internet megjelenése volt, melyről egy rövidke időre úgy látszott, hogy képes lesz gyökeresen felforgatni a kritikai közéletet. A 2010-es évekre azonban a kritikának nem is annyira ezekkel a problémákkal kell szembesülnie, hanem a nyilvánosság szerkezetének további torzulásaival. A napilapkritikák már azokból a lapokból is kikoptak, melyekben régebben még helyet kaptak, és arra is van példa, hogy maga a lap is megszűnt.

Kulcsszavak: kritika, elmélet, internet, nyilvánosság, olvasó, tudomány.

A kritikai közéletben mindig nagy hullámokat ver, ha egy-egy folyóiratszám, konferencia, kötet megpróbál számot vetni a kritika aktuális állapotával. A felfokozott szakmai érdeklődés minden bizonnyal annak köszönhető, hogy az irodalommal professzionálisan foglalkozók valamennyien érintettek, kritikusként, szerkesztőként, szerzőként, olvasóként vagy teoretikusként. S mivel a kritika mindig friss megjelenésű könyvekre, kortárs folyamatokra reagál, ezért sok a vele kapcsolatos bizonytalanság, a nyitott kérdés, ezért természetes, hogy a szakmában

különös érdeklődésre tart számot, ha a kollégák ezek megválaszolására vállalkoznak.

Legutóbb a *Korunk* 2019. szeptemberi számában jelentek meg a kritika aktuális helyzetével számot vető tanulmányok, esszék, melyek között különösen nagy visszhangja lett Lapis József diagnózisának, mely szerint a

kritika: az a reflexív szövegműfaj, amelyet tulajdonképpen mindenki feleslegesnek tart. A szerző azért, mert őt úgyis az igazi olvasó véleménye érdekli, nem az okoskodó, besavanyodott ítéské; a kiadó azért, mert ha rossz a vélemény, az betehet a könyvnek, de ha jót is írnak, semmi hatása nem mutatható ki az eladott példányszámra; az olvasó azért, mert ő úgyis jobban meg tudja ítélni, tetszik-e neki, mint a kritikus, és egyébként is olvashatatlan agymenés az egész; a kritikus azért, mert semmilyen hatása nincs írásának a szerzőre, kiadóra, olvasóra. (Lapis 2019: 3)

Lapis szellemes, és vélhetően csak félig komoly helyzetleírása szöges ellentétben van mindazzal, amit a kritika tudománytörténeti szerepéről gondolunk. Kritika nélkül ugyanis nincs modern irodalom, irodalomtörténet és irodalomtudomány. Mindezek azóta vannak, mióta az irodalomban is létrejött az a megfigyelői pozíció, mely a mindenkori diszkurzív formációk rendező elvéül szolgál, hiszen „a modern irodalom kezdete a kritika születéséhez, a kritikai élet megindulásához köthető” (Rákai 2008: 100). Egy olyan differenciálódás veszi kezdetét ekkor, mely az irodalmi élet intézményeinek kialakuláshoz vezet: „...e határ-»pont« egyrészt az irodalomkritika, illetve az »irodalmi élet« megjelenése, az irodalomtörténet-írás megindulása, a(z önelvű) szépirodalmiság kiválása a literatúra fogalmából – és egyszersmind az osztatlan literatúrafogalom differenciálódása tudományokra, szépirodalomra és a társadalom egyéb elkülönülő rendszereit »összekötő« sajtóra” (Rákai 2008: 99–100).

Szembetűnő az ellentét a két helyzetleírás között, noha bizonyos megszorításokkal mindkét szerzőnek igazat adhatunk. Rákainak abban, hogy az

irodalmi tudat és az irodalom egész intézményrendszerének a működtetéséhez nélkülözhetetlen a kritika, Lapisnak pedig abban, hogy ha barokkos túlzásnak tűnik is az az állítás, hogy a kritikát az intézményrendszer minden tagja feleslegesnek tartja, de az bizonyos, hogy a helye, értéke, pozíciója bizony korántsem stabil, és az utóbbi években, évtizedekben számos kihívással kellett szembenéznie. De tegyünk egy gondolatkísérletet: mi lenne, ha egyik napról a másikra eltűnne a kritika a lapokból és az internetről? Ne visszamenőleg, hanem mondjuk csak a 2019-es év elejétől.

A rendszer a tehetetlenségi súlyánál fogva valameddig még működne, de aztán leállna. A régről ismert szerzők könyveit olvasnánk, de az újak belépését az irodalmi mezőbe már jelentősen megnehezítené az, hogy nem születik reflexió a könyveikre. Az olvasó a kiadó marketingjére lenne kénytelen hagyatkozni, a kiadónak azonban az az érdeke, hogy eladja a könyvet, tehát éppen ő nem fogja reálisan értékelní a saját kiadványát. A szerzők nem kapnának érdemi visszajelzést a műveikről, ez pedig egy idő után azokat is elbizonytalanítaná, akik egyébként hangzatos nyilatkozatokat tesznek arról, hogy ők bizony nem olvassák a könyveikről szóló kritikákat (de olvassák, vagy olvastatják). Az írói honlapokon általában külön menüpontban is vannak a kritikák, amiket nem tennének ki a „kirakatba”, ha nem lennének fontosak. A helyzet előbb-utóbb a kiadót is bosszantaná, hiszen ha néha utálja is a kritikát, de szüksége van visszajelzésre, és szeret vele büszkélkedni, ha egy kiadványnak sikere van a kritikusok között. Azért is küldenek recenziós példányokat a fontosabb irodalmi lapoknak (a kiadók anyagi nehézségeinek növekedésével párhuzamosan egyre kevesebbet és egyre kevésbé szívesen), mert azt remélik, hogy írás születik a könyvről. Talán éppen a kritikust zavarná a legkevésbé, ha nem kellene többet kritikát írnia. Eddig sem ebből élt; a kritikába fektetett energiához képest látványosan kevés honoráriumért dolgozott, és legalább kiszabadul a határidők szorongatásából, nem zaklatják tovább a szerkesztők. Olvashat végre a maga kedvére, azt, amit ő szeretne, nem pedig azt, amiről írnia kell.

* * *

Az irodalmi mező egyik szereplőjének sem tenne jót hosszú távon a kritika eltűnése, de való igaz, hogy amikor pedig megvan, működik, akkor állandó vita tárgya. Vagyis azzal a furcsa ellentmondással állunk szemben, hogy miközben a kritika mint olyan az irodalmi intézményrendszer és az irodalmi tudat alapvető lehetőségfeltétele, aközben meghatározásával, feladatával, státuszával, érvényével és értékével kapcsolatban számos probléma merül fel. Ezek a problémák általában mindig foglalkoztatják a rendszer szereplőit, különösen a kritikusokat, ezért időről időre szükségét érzik annak, hogy számot vessenek a saját és kollégáik valós vagy vélt elméleti és gyakorlati alapállásával. Számos ilyen vitára került sor az elmúlt évtizedekben, a legnagyobb visszhangot kiváltó esemény az úgynevezett „kritikavita” volt, mely csupán egy évtizeddel később, a 2010-es évek közepi „kis” kritikavita idején kapta meg a „nagy” jelzőt. A „nagy” kritikavita természetesen nem volt előzmények nélküli, már a vitának fórumot nyújtó, 1995-ös JAK Tanulmányi Napok előtt is számos alkalommal vitatták meg a kritika aktuális problémáit. Mint ahogyan azóta is rendszeresen történnek hasonló számvetések a kritika aktuális állapotáról, de a „nagy” és a „kis” kritikavita több szempontból is paradigmaticusnak tekinthető a magyar irodalmi kritikában. Azért, mert nemcsak szűk értelemben vett szakmai problémákról szóltak, hanem ezek mellett vagy ezek háttérben nemzedéki, financiális, politikai-ideológiai, mediális, intézményi változások és konfliktusok is nagy szerepet játszottak.

Az 1995-ös a JAK Tanulmányi Napok explicit témája a kritika helyzete volt, különös tekintettel az elméleti iskolák térhódítására a kritikában. Ekkorra már számos fórumon sor került hasonló eszmecserékre, melynek során kikristályosodtak a vita fő sarokpontjai:

- a legfontosabb és legproblematicusabb kérdés az elmélet és a tudomány jelenlétére vonatkozik a kritikában;
- ezzel részben összefügg az új próza és az új próza kánonját kialakító kritika a nyolcvanas években;

- valamint a legújabb próza megjelenése a kilencvenes években, mely már összefüggésbe hozható az új elméletekkel is;
- mindezekkel párhuzamosan alakultak-változtak a tudományos és kritikai műhelyek, melynek köszönhetően a kritika-vitának nem csak elméleti tétjei voltak, hanem a struktúrában elfoglalt pozíciók erősödése vagy gyengülése is;
- ezzel összefügg az, hogy átalakult az irodalom finanszírozásának módja és mértéke is;
- valamint az új nemzedékek fellépése is megváltoztatta az addigi viszonyokat.

Bónus Tibor tanulmánya (Bónus 1996a) képviseli az elméleti oldalt, s a vita fő sarokpontjai közül többet is érint, akár expliciten, akár impliciten. Álláspontja alátámasztására és illusztrálására egy gyakorlati példát hoz fel: Garaczi László *Nincs alvás!* című kötetének a recepcióját szemlézi, és a különböző kritikai megközelítéseket, valamint a belőlük kiolvasható elméleti előfeltevéseket elemzi. Célja az, hogy rámutasson, mely előfeltevés-rendszerek alkalmasak egy adott kortárs irodalmi szöveg adekvát értelmezésére, és melyek nem. A választott szöveg a legújabb prózának nevezett szövegtörzshez tartozik, melyre Szirák Péter (Szirák 1994) egy tanulmánya szerint az eltűnés esztétikája, a disszemináció, a minimalizmus a jellemző, vagyis valóban kiválóan alkalmas arra, hogy általa felmutathatók legyenek a különbségek a különböző kritikai attitűdök, esztétikai felfogások között. Bónus érve a *Nincs alvás!* mellett: „Garaczi ezzel a művével került a kilencvenes évek irodalmában bizonyos értelmező közösségek kanonizációs törekvéseinek homlokterébe, elmondható tehát, hogy a könyv recepciójának kánonalkotó ereje meglehetősen nagy, Márton László, Darvasi s a lírából Kovács András Ferenc olvasatainak *sokféleségéhez* és hatásosságához fogható.” (Bónus 1996: 76) A beszédmódokon, előfeltevéseken, elméleti megfontolásokon túl tehát az egyes értelmezői közösségek „kánonalkotó” képességének felméréséről is szó van.

Bónus az írás elején le is szögezi, hogy a „kritikusi szempontrendszer hozzáférhetőségének vizsgálata” vezérelte összehasonlító elemzéseit, vagyis azoknak az alkalmanként rejtett előfeltevéseknek a vizsgálata, melyek egy irodalmi mű értelmezését működtetik. Előzetes megfigyelése az elemzett kritikákkal kapcsolatban, hogy affirmatívak (noha valamennyien fogalmaznak meg kritikát), és általános következtetésük mintha az lenne, hogy a kötet rövidke szövegeinek „nem lehet koherens értelmezését nyújtani, ellenállnak minden értelemkonstruáló törekvésnek (Bónus 1996a: 75–6).

Bónus szerint éppenséggel az az árulkodó egy-egy értelmezői horizontra nézve, hogy honnan jutnak erre a következtetésre. Feltűnőnek tartja továbbá, hogy a kritikák jókora része önéletrajzi kódok szerint olvas, vagyis referencialitást tulajdonít a kötet egyes darabjainak. A későbbiek folyamán jelzi, hogy az elemzett kritikák sorrendjét annak alapján állapította meg, hogy melyikkel a legkevésbé elégedett.

Vagyis Abody Rita kritikája nem csupán az elemzésben, de a vesztesek között is az első, hiszen „kiindulópontjául teszi meg az életrajzi értelemben vett szerző életvilágának feltárását, a művek megértésének feltételül jelölve ki a szövegeken kívüli világ ismeretét” (Bónus 1996a: 77). Súlyosan elmarasztalja Abodyt amiatt, hogy „nincs tisztában” az általa használt kifejezések szemléleti implikációival, de leginkább azzal, hogy mit jelent az, hogy egy analízis kizárólag a nyelven belül történik meg, és adós marad annak kifejtésével, hogy szöveg és hatása milyen instanciák szerint különíthetők el. Meglátása szerint „az Abody-szöveg beszélője *reflektálatlanul* mondja újra egy pozitivista genealogikus irodalomszemlélet téziseit. Egy hangsúlyosan artisztikus alakítottóságú, a valóságreferenciát látványosan kitörülő szövegegyüttes darabjaiban elhangzó kijelentéseket egy életrajzi értelemben vett szerző-funkciónak, e szövegvilágokat pedig egy rajtuk kívüli valóságnak felelteti meg” (uo.). A kritikus szemléletében „naiv” visszatükrözésemélet köszön vissza szerinte, mellyel dokumentummá fokozza le az egyes írásokat, megfosztva őket ezzel a szövegszerúségben rejlődő többértelműségtől.

Bán Zoltán András kritikájának bírálatában is megjelennek hasonló szempontok; nála is problémának tartja a narrátornak az életrajzi énnel való azonosítását és azt, hogy a szövegszerveződés mikéntjére a narkotikumok fogyasztásában keres magyarázatot. Továbbá normatív elvárásrendszert tulajdonít a szerzőnek, aki hanyatlástörténetként jellemzi a kortárs prózát. Károlyi Csaba írásával kapcsolatban merül fel először az a kritikai szempont (és egyben elmarasztalás), hogy „értelmezői nyelvében egy a nyolcvanas években meghatározó interpretációs hagyomány elvárásait működteti, tehát óhatatlanul is nagyobb értelmezői közösség tagjaként lép fel. Retorikájának látszólagos biztonságával azonban az előfeltevések kifejtetlensége és tisztázatlansága társul, amely az értelmező szöveg konzisztenciáját veszélyezteti” (Bónus 1996a: 78). Bónus tehát automatikusan és probléma nélkül azonosítja Károlyit egy nagyobb értelmezői közösség tagjaként, csupán azért, mert egy bizonyos értelmezői hagyományt követ, és így ha nem is mondja ki, de érzékelteti, hogy Károlyin keresztül ezt a hagyományt is bírálja, mely „azáltal, hogy a közvetítésben jelöli ki a kritika legfőbb feladatát, előírja számára a közérthetőséget mint követelményt, s ennek az eszménynek a jegyében véli támadhatónak a tudományos fogalmiság térnyerését a kritikai diskurzusban” (Bónus 1996a: 79).

Könnyen érthető, hogy a tudományos kritika mellett érvelők korántsem tartották magától értetődőnek azt a kritikaeszményt, mely a szélesebb nagyközönség felé szeretné közvetíteni az adott művet, még hozzá olyan nyelven, amit az is megért, aki nem a legújabb elméleteken iskolázódott. Bónus Károlyi szövegének egyrészt ezt a beállítódást veti a szemére, másrészt a kritikusnak is nem csupán önmagáért kell(ene) jóállnia, hanem egy egész, a prózafordulathoz köthető értelmezői hagyományért, melyben a poétikai mellett a morális szempontok is szerepet játszottak egy-egy mű megítélése során. Károlyi elemzése tehát nem pusztán önmaga okán, hanem egy hagyomány képviselőjeként is terítékre került, mint akinek beszédmódjában tovább él a nyolcvanas évek ellentételező retorikája.

A vita során mindkét oldal képviselői azzal vádolták a másikat, hogy míg az pluralizmust hangoztat, addig valójában képtelen a dialógusra, hiányzik belőle „a másban való önfelismerés” képessége, önmagára zárul, nem számol el saját előfeltevéseivel. Így tesz Bónus is, aki immár monologikus beszédformaként jellemzi ellenlábasai diskurzusát, melyet „tilalmi beszéd”-ként ír le. S kérdésként teszi fel ugyan, hogy ez a beszédmód mennyire lehet kompetens a kortárs irodalmi szövegek elemzése során, ám a kérdésben már mintha a válasz is benne rejlene.

Babarcsi Eszter kritikájával is hasonló problémái vannak, mint az eddigiekkel: a narrátor azonosítása a szerző-funkcióval, valamint az alkalmankénti moralizálás. Továbbá általánosabb kérdéseket is feltesz: miért nem kérdez rá senki arra, hogy ki beszél ezekben a szövegekben? miért olyan magától értetődő az értelemkoherencia elvárása? milyen mechanizmusok működtetik a szövegek perceptív olvasatát? Arra is utal, hogy Garaczi ezen kötetével semmiféle poétikai fordulat nem történt a magyar prózában; aki megtanulta olvasni Esterházyt, annak nem lehetnek problémái Garaczi befogadásával sem – ez pedig valóban fontos szempont a „legújabb próza” recepciója szempontjából.

Szilasi Lászlónak két írása is foglalkozik Garaczival, s Bónus velem sem csupán önmagában, hanem a „szegedi posztmagyarok” értelmezői nyelvválasztását követő kritikusként vet számot. Ebbéli minőségében Szilasi beszédmódja önmagának mint beszélő szubjektumnak a decentralizálására és elbizonytalanítására irányul, vagyis önreflexív és önironikus technikákat igényel.

A sorrendből ítélve a Bónus számára legelfogadhatóbb értelmezést Farkas Zsolt nyújtja a kötetről, aki az olvasást történő újraértésként gondolja el, és fokozott gondot fordít az értelem- és jelentéskioltó hatást generáló poétikai eljárások elemzésére. A végkövetkeztetés pedig így hangzik:

Mindazonáltal elmondható, hogy Szilasi László és Farkas Zsolt értelmezői nyelve képes a legradikálisabban maga mögött hagyni a jelentésfejtő értelmezés és egy tragizáló hermeneutika elvárásrendjét, s az ő szempontrendjük látszik a tárgyalt önálló

értelmezések közül leginkább alkalmasnak a *Nincs alvás!* poétikai jelhasználatának s énszemléletének megragadására. Aligha véletlen, hogy a kortárs nyelvbölcselet uralkodó paradigmái és a határesetztétika olvasás-elgondolása mentén bizonyulnak a legbeszédesebbnek Garaczi ezen szövegei. A nyolcvanas évek meghatározó kritikai beszédformája, amely a szolidaritás kontextusában alakította ki az alapját képező ellentétező logikát, eddig – legalábbis Garaczi esetében biztosan – kevésbé bizonyult dialógus-képesnek, hiszen voltaképpen önmaga reflexív fölülvizsgálata nélkül ismétli a nyolcvanas évek irodalmi köznyelvén és szövegkörnyezetében rögzült elvárásait, miközben nem veszi észre, hogy az élő irodalmiság erre már csak »hallgatással válaszol».

(Bónus 1996a: 87)

Ebből az idézetből kitetszik, hogy Bónus voltaképpeni ellenfele a „diskurzusok harcában” a nyolcvanas években kialakult kritikai beszédmód. Adódik azonban a kérdés: ha naivnak és elfogultnak tartja azt az eljárást, hogy a nyolcvanas évek irodalmát „homogenizálják” csak azért, hogy a kilencvenes évekbeli elkülöníthető legyen tőle, akkor mennyiben elfogadhatóbb ez a kritika esetében? Valamint, ha azt állítja, hogy erre az élő irodalmiság már nem reagál, akkor ebben benne rejlik az az előfeltevés, hogy 1) valamikor reagált, vagyis adekvát értelmezői technikának bizonyult, 2) ha igen, akkor pedig az adódik ebből, hogy mégiscsak regisztrálható némi különbség a nyolcvanas és a kilencvenes évek irodalma között – ha másban nem is, akkor ebben legalább. Annál is inkább, mert a továbbiak folyamán maga is a kilencvenes évek irodalmi köznyelvéről tesz általános kijelentést, amikor a Garaczi-próza általános posztmodern vonásairól beszél, nevezetesen arról, hogy többféle nyelvi regiszterből merít, ezeket keveri, egyszerre felkeltve és kioltva elvárásokat, és azt állítja, hogy ez általában is jellemző a kilencvenes évek irodalmi köznyelvére (vö. Sári 2006: 100).

Továbbá immár másodjára találkozunk ezzel a furcsa szókapcsolattal: „tragizáló hermeneutika”. Az előadás zárszavában említi ezt még egyszer, mint a „modernség tragizáló és esztétista eszményét”, melyről le kell mondani ahhoz, hogy a „derűs bizonytalanság”-ban leledző szövegeket az olvasó be tudja fogadni; le kell mondani továbbá a nagy elbeszélésekről, s a szemiózis végtelen szabadságát nem veszteségként, hanem nyereségként regisztrálni. A „tragizálás” tehát a modernitás esztétikai és etikai alapkategóriája lenne, melyhez képest a posztmodern inkább derűs, s bátran él a komikum hatáselemeivel. Csakhogy a dolog korántsem olyan egyszerű, hogy a modernitás tragikus szemléletű, míg a posztmodern nem. Ha a fiatal Lukácsot és körét nézzük, akkor ez igaz lehet, csakhogy éppen azon szerzők esetében válik ez sokkal problematikusabbá, akiket lépten-nyomon úgy idéznek, mint a posztmodern előfutárait, vagy egyenesen posztmodern szerzőként aposztrofálják őket: *A tragédia születését* író Nietzsche-re gondolhatunk, vagy a halál faktumát filozófiája alapkategóriájává tevő Heideggerre.

S végül tekintsük át, mi Bónus kritikai eszménye egy olyan összetettségű kilencvenes évekbeli próza esetében, mint a *Nincs alvás!* Figyelmesnek kell lenni arra, hogy a nyelv és az általa létrejövő szövegvilágok valóban nem mindig (sőt, ritkán) utalnak a valóságra, vagyis nem mindig van denotátumuk, hanem egymással lépnek logikai kapcsolatba. A jelentések nem a valóságra vonatkoztatva, hanem egymással kölcsönviszonyban jönnek létre. A szövegekben megfigyelhető legfontosabb fikciógeneráló technika az össze nem illés, a nonszensz, az utalásirányok végtelensége, a szövegtörmelékek egyenrangúságának elve, a sokféle esztétikai kód egyidejű jelenléte, a narrátori funkció folyamatos elbizonytalanítása, mely lehetetlenné teszi a szerzővel való azonosítását. „A szöveghez tehát nem rendelhető zárt szemantikai konfiguráció, így a rekonstruálható cselekményelemek sem illeszthetők utólagos jelentésösszefüggésbe” (Bónus 1996a: 91).

Bónus szövegével egyidejűleg jelent meg Takáts József tanulmánya (Takáts 1996a) a *Jelenkorban*, mely szintén elhangzott a JAK-konferencián. A szerző

rögtön az írása elején jelzi, hogy a tudományos kritika ellen fog felhozni érveket, majd a következő bekezdésben éppen azokra a tudományos közhelyekre hivatkozik, melyeket a tudományos kritika hívei előszeretettel rángattak elő a „nyolcvanas éveket” túlélt kritikairási gyakorlat ellen. Fontos továbbá Takáts azon meglátása is, hogy „bizonyos értelemben valamennyien posztstrukturalisták lettünk” (Takáts, 1996a: 67), mellyel mintegy azt is demonstrálja, hogy a posztstrukturalizmus elméleti hozadékai már beépültek a kortárs tudományos és kritikai gondolkodás- és beszédmódba, vagyis nem kell érvelni mellettük, mert olyannyira elfogadottá váltak, hogy „jobb társaságban” már nem is illik előhozakodni olyan terminusokkal, melyeket a tudományos kritika hívei rendre elutasítanak, mint egy idejétmúlt gondolkodás nyomait – vagyis mintha arra utalna finoman, hogy a tudományos versus nem tudományos kritikairás közötti alapvető különbség nem az elméleti tájékozódás alaposságában rejlik, hanem az alkalmazás mikéntjében.

Takáts a kritikus tevékenységéről írva azt állítja, hogy az közelebb áll a szerkesztőéhez, mint az irodalomtudóséhoz. Látszólag ártalmatlan leíró kijelentés ez, ám abban az időszakban, amikor „vére” (és pozícióra, pénzre, presztízssre) menő viták folytak a kritika körül, inkább provokatívnak tűnik. A szerző érvelése azonban logikus: míg egy szerkesztő feladata az, hogy döntéseket hozzon az eléje kerülő szövegek minőségéről, vagyis értékeljen, addig egy irodalomtudósnál az értékelés mozzanata háttérbe szorulhat, vagy akár teljesen el is tűnhet. Takáts szerint az értékelés alapja azonban nem a mégoly alapos elméleti háttértudás, hanem egy jóval szubtilisebb, nehezebben megfogható dolog: az ízlés. Az ízlésben benne rejlik az adott közösség szellemisége, s nem csupán esztétikai, hanem morális fogalom is, továbbá nem valamilyen tanulható dolog, hanem gyakorlati. Mindez a kritikairásra vonatkoztatva úgy összegezzhető, hogy az inkább a gyakorlati tudáshoz, ízléshez köthető, kevésbé a megtanulható, tudományos apparátushoz – bár Takáts később hozzát teszi, hogy ez is szükséges a jó kritikához.

A tudományos kritikus mindezt nem így gondolja – véli a szerző –, hanem elméleti felkészültségét elégségesnek tartja ahhoz, hogy általa bírálatot fogalmazzon meg. Az olvasók ítélőképességét kevésre taksálja, a sajátját pedig a megtanult elmélettel és szótárral véli alátámasztani, és az egymást időrendben követő tudományos elméletekre fejlődési elv szerint gondol, vagyis az újabb jobb, mint a régi. Takáts azt regisztrálja, hogy a „korszerűség”-et még azok a kritikusok is fétisként kezelik, akik egyébként nem tartoznak semmilyen irányzathoz, és ők is úgy gondolják, hogy tudásuk annak ellenére elavult, hogy tíz éve még alkalmasnak bizonyult arra, hogy jó kritikát írjanak segítségével. Avantgárd dinamikaként jellemzi azt az attitűdöt, mellyel a tudományos kritikusok a korszerűség eszméjét fetiszizálják, doktrinájuk érvényességét igazolni akarják, és minden olyan eljárást tudománytalannak tartanak, mely nagyobb kétségekkel fogadja az elméletek látványos és harcos előretörését, avagy éppen nem ad hitelt neki.

A tudományos kritikus magabiztosságát korszerűségének tudatán kívül irányzatának módszerébe vagy szótárába vetett hite adja. Úgy véli, hogy a jó elemzés vagy a jó kritika legfőbb előfeltétele a helyes módszer vagy szótár alkalmazása. Ha olyan elemzéssel vagy kritikával találkozunk, amelyet nem jellemez egy módszer/szótár kitüntetett és következetes alkalmazása, akkor azt tudománytalannak tekintjük, s ez az ő nyelvén nagyon lesújtó ítélet. Ha olyan elemzéssel/kritikával kerül szembe, amelyet egy olyan módszer/szótár alkalmazása jellemez, amelyet ő a saját irányzata szempontjából már meghaladottnak vél, hasonlóképpen ítél. (Takáts: 1996a: 70)

Takáts szerint a technikai tudás önmagában nem elegendő, noha feltétlenül szükséges ahhoz, hogy egy érvrendszert alá lehessen támasztani segítségével, ám az ítélőképességben nem játszik szerepet. És csupán egy látszólag odavetett fél mondatban céloz arra, hogy a tudományos kritikus „egy bizonyos életkorig” véli

úgy, hogy az új elmélet mindig meghaladja a régit, amellyel a kritikavita már mások által is detektált nemzedéki jellegére céloz.

Felhívja továbbá a figyelmet a tudományos kritikai beállítódás néhány alapvető paradoxonjára. Az egyik éppenséggel a fejlődés és a korszerűség eszméje, melyet a tudományos kritikairás nem csupán a tudomány dinamikájában ünnepel, hanem magukban az irodalmi művekben is; ugyanis hajlamosak azt a művet magasra taksálni, melyben megjelennek önnön korának filozófiai vagy tudományos problémái. Figyelmen kívül hagyva, hogy „az épp most divatos filozófiai és irodalomtudományi nézetek explicit mondandójukban egyáltalán nem kedveznek sem a haladás, sem a korszerűség, sem a tudományosság ideáinak” (Takáts 1996a: 71–2). Erre a paradoxonra már Kulcsár-Szabó Ernő irodalomtörténetének a kritikusai is felhívták a figyelmet, de más kritikákban is rendre előkerült.

Mindezek után Takáts arra mutat rá, hogy egy irodalmi mű vagy szöveg soha nem független az adott korban érvényes társadalmi-politikai-kulturális viszonyoktól, és a kritikus ezt sem hagyhatja figyelmen kívül. Arra a további paradoxonra is rávilágít, hogy mai társadalmunk ugyan egyenlőség-elvű, ugyanakkor a humán műveltség (mely egy folyamatosan csökkenő társadalmi réteg számára kétségbenvonhatatlan értéknek számít) megszerzése nem tesz senkit értékesebbé. Takáts radikalizálja a kérdést: a Goethét és a Júlia-füzeteket olvasó ember a társadalom szempontjából ugyanakkora értéket képvisel, holott humánoktatásunk egyik alapelve is az, hogy Goethe értékesebb, mint a romantikus lektűr. Takáts felfogásában a kritika a pallérozódás humanista eszményéhez kapcsolódik, ami „kulturális/erkölcsi csiszoltságot, finomságot jelent, pallérozatlan ember az, aki nem művelte ki magát. [...] A pallérozódás esetében nem valamilyen technikai tudás megszerzéséről van szó (sőt, egyáltalán nem megszerzésről), hanem valamilyen (eleve meglévő) erkölcsi-esztétikai érzék csiszolásáról” (Takáts, 1996a: 72–73).

Márpedig aki a kulturális alkotások által pallérozódik, az nem csupán szövegimmanens értelmezést hajt végre, hanem az adott alkotást saját magára és

a saját világára vonatkoztatja, vagyis irodalmon kívüli szempontok is megjelennek az értelmezésében. Takáts egy újabb ellentmondásra hívja fel a figyelmet akkor, amikor rámutat, hogy míg az irodalomtudósok az irodalom autonómiáját, erkölcsi-politikai megfontolásoktól való függetlenségét feltétlen értéknek látják, addig hallgatólagosan mégis csak elfogadnak olyan szempontokat, melyek ellentmondanak ennek. Erre azt hozza fel példának, hogy az iskolai irodalomoktatás sem a világirodalom legkiválóbb alkotásaira épül, hanem a magyar irodalmat részesíti előnyben. Takáts ezzel az állásponttal látványosan szembefordult a mainstreammel, hiszen abban az időszakban az irodalomtudomány és a kritika mindenféle politikai szemponttól függetleníteni igyekezett magát, és a látszatát is kerülni akarták, hogy politikai vagy erkölcsi megfontolások szerepet játszhatnak egy mű megítélésében, vagy egyáltalán felmerülhetnek elemzési szempontként.

A kritikavitanak Bónus és Takács szövege a két „alapdokumentuma”, és egyben „kijelölik a vita további menetében szélsőségeként aposztrofált álláspontokat” (Sári 2006: 207). A *Jelenkor* az 1996-os évfolyam júniusi számában biztosított ismét helyet a két kritikusnak, hogy reagáljanak egymás szövegeire, valamint az azóta a tárgyban megjelent véleményekre, majd a lap a vitát a maga részéről lezártnak tekintette, de előtte, január és június között sor került még Kulcsár-Szabó Zoltán, Bikácsy Gergely, Babarcsi Eszter, Radnóti Sándor, Farkas Zsolt és Margócsy István hozzászólásainak a közlésére.

Kulcsár-Szabó Zoltán hozzászólásának (Kulcsár-Szabó 1996) vezérmotívuma a „másban való önmegértés” hermeneutikai alapelve, melynek meglátása szerint egyik szerző sem képes maradéktalanul eleget tenni. Áttekinti a kortárs magyar irodalomtudomány és kritika teljesítményeit, állapotát, és mind a tudományos, mind pedig a nem tudományos „térfelet” illetően fogalmaz meg aggályokat. Rámutat, hogy számos helyen torzít a Takáts által megrajzolt kép a tudományos kritikáról, hiszen nem egy homogén csoportosulásról vagy irányzatról van szó, hanem különböző felkészültségű, retorikájú irodalomtudósokról, akiknek csupán egy része felel meg ennek a leírásnak. Rámutat arra is, hogy a tudományosság

nem feltétlenül a stilisztikán múlik, példának hozva Farkas Zsolt vagy a szegedi deKON-csoport néhány tagjának írásait, melyekben felismerhető ugyan a tudományos zsargon jelenléte, ám mégsem tekinthetők értekező prózának. Továbbá Takáts azon meglátása sem helytálló, hogy az irodalomtudományos módszerek fő érdekeltége abban állna, hogy szabályokat generáljanak és doktrínákat alkalmazzanak az értékelés és az elemzés során, valamint problémái vannak azzal kapcsolatban is, hogy morális és politikai szempontokat figyelembe kellene venni a kritikának.

Azzal kapcsolatban is markáns véleményt fogalmaz meg, hogy az újonnan beáramló kritikák milyen fogadtatásra találtak Magyarországon – s ebben a Takáts által rajzolt torzkép egy-egy vonása ismerhető fel. Elismeri, hogy a hazai kritikában megfigyelhető az, hogy teoretikus előfeltevéseket kérnek számon egy adott mű elemzése során, noha szerinte nem ez a tudományos kritika legjellemzőbb sajátja, sőt, a referenciaként szolgáló szerzők (Paul de Man, Hans Robert Jauss, J. Hillis Miller) éppen „abban a »maximában« értenek egyet, hogy a »helyes« olvasást a szöveg mindenkori »másságának« el-nem-leplezése biztosíthatja” (Kulcsár-Szabó 1996: 277). Ezzel kapcsolatban helyzetjelentést is ad a hazai irodalomtudomány aktuális állapotáról, melyben a hazai irodalomtudomány felületességeire is kitér, valamint arra, hogy a népszerű elméletek közvetíthetőségének bizony határai vannak.

Radnóti Sándor kifogásolja, hogy Bónus tanulmányának nem az a tétje, hogy demonstrálja: az általa gyakorolt beszédforma választ tudna adni azokra a kérdésekre, melyekre más beszédformák gyakorlói nem képesek, hanem „tanulmányának tétje a jó tanulóé, aki Wolfgang Iser, Hans Robert Jauss, Gérard Genette és mások nyomán egy adott szöveg formás elemzésére képes, míg mások bezzeg nem” (Radnóti 1996: 280). És miközben a jelölők játékának végtelenségére, a szemiózis lezárhatatlanságára hivatkozik, aközben éppen ő maga zárja rövidre a diskurzust, rekeszti ki belőle azokat, akik másfajta álláspontot képviselnek a kritikával kapcsolatban, ráadásul úgy, hogy közben a dialóguselvre hivatkozik. Radnóti úgy gondolja, hogy Bónus szövege

iskolapéldája annak, hogyan objektívál a tudományos műnyelv használata szubjektív értékítéletet, holott „a kritikus ezzel szemben (és a tudós is, amikor kritikát ír) nem tetszeleg abban, hogy a kritikába nem illő minuciózus búvárlattal, s különösen tekintélyes tudósok szüntelen idézésével kölcsönöz objektív látszatot szubjektív ítéletének” (Radnóti 1996: 282).

A *Jelenkor* 1996. áprilisi számában Babarcsi Eszter (Babarcsi 1996) és Farkas Zsolt (Farkas 1996) reagált Bónus kritikájára. Az előbbi azzal kezdi írását, hogy a Bónus által érvényesített szempontrendszer teljesen eltorzítja az ő kritikáját Garaczi művéről. De vélhetően nem csak az övét, amennyiben Bónus a tudományos próza konzisztencia- és kifejtettség-ideálját tartja az egyetlen elfogadható mércének, valamint a Jauß- és az Iser-féle recepcióesztétikát az egyetlen mértékadó tudományos módszernek. Továbbá azt állítja, hogy téves, amikor az irodalmi hermeneutika dialógus-eszményét azzal az egzaktsággal azonosítja, mely a tudományos próza sajátja. Amellett érvel, hogy a kritikában másfajta konzisztencia érvényesül, mint a tudományos prózában, amennyiben itt nem fogalmi konzisztenciáról van szó, hanem inkább egy látásmód konzisztenciájáról, ezért a kritika beszédmódjaként inkább a láttató erőnek, gondolati világosságnak és mélységnek, az empátiának teret adni tudó esszéet részesíti előnyben. „Meggyőződésem szerint az irodalomkritikában nem érdemes feláldozni a természetes nyelvet egy mesterséges nyelv kedvéért, azért a kétes előnyért, hogy így az irodalomkritika egy instrumentálisan értelmezhető tudományos elmélethez hasonlítson, azzal a kis szépséghibával, hogy nem értelmezhető instrumentálisan” (Babarcsi 1996: 375). Márpedig ez a kritika halála.

Farkas Zsolt mind Takács, mind pedig Bónus álláspontjában lát számára nehezen védhető érveket. Az előbbi esetében nem érti, miért kell a gyakorlati tudást megvédeni a tudományoktól és az elméletektől, mintha azok tagadnák a jelentőségét, valamint erősen elnagyoltnak tűnik számára Takács rajza a tudományos kritikusról is. „Bár ezt elfelejti hangsúlyozni, nagyon valószínű, hogy lelki szemei előtt azon fiatal *magyar* kritikusok sereglenek mint »tudományosak«,

akik a hermeneutikából, illetve a dekonstrukcióból kinövő elméleti és fogalmi apparátusokat működtetik” (Farkas 1996: 379). (Farkas is felhívja a figyelmet a már mások által is említett nemzedéki szempontokra.) Abban egyetért Takátszal, hogy a technikai tudás önmagában nem szavatolja egy kritika színvonalát, viszont a jó elméletet is tartja legalább olyan értékesnek és izgalmasnak, mint a jó művészetet.

Bónus szövegével és álláspontjával pedig többek között az a problémája, hogy nem elég önreflexív, hiszen miközben valósággal a descartes-i módszereszményt és világos, szabatos nyelvet kéri számon vitapartnerein, aközben éppen az általa elismert elméletek, autoritások problematizálják ennek a metanyelvnek a lehetőségét. Mindemellett ott mutat rá Bónus érvelésének és módszerének a gyengeségeire, ahol az a legerősebbnek érzi magát: a Garaczi-szöveg elemzésében. Mondván

nem csupán arról van szó, amit Bónus joggal (és, tegyük hozzá, csak úgy deskriptíve, a párbeszéd igényének leghalványabb jele nélkül, és, tegyük hozzá, kissé értékelőleg, ennek is van bizonyos esztétikája) hangsúlyoz, hogy a sok tragizáló ontoteológusnak, száműzött megfejtőnek, naiv impresszionistának az értelmezése és a Garaczi-szövegekkel való párbeszéd-kísérlete régen halott, amennyiben nem teszi ki magát e szövegek éppen az ő világképére radikálisan rákérdező vagy azt felforgató erejének. Hanem arról is szó van, hogy maguk a Garaczi-szövegek is régen halottak lennének, ha – többek között – nem éppen ennek az értelmezési horizontnak a „tükör-stádiumában” (Lacan) mozognának. (Farkas 1996: 381)

A Garaczi-szövegek szubverzív ereje éppen a folytonos rákérdezésben rejlik, nem pedig abban, hogy lezárja magát bizonyos diskurzusok előtt.

Margócsy István (Margócsy 1996) nem is annyira egyik vagy másik „oldal” ellen, vagy mellett tette le a voksát, hanem a „virágozzák száz virág” elvének megfelelően a kirekesztő, tilalmi beszéd ellen szólalt fel – melyről a kilencvenes

évek közepén még eleven tapasztalataik voltak a még nem is annyira idős generációknak. Hangot ad értetlenségének azt illetően, hogy miért félnek annyira egyes irodalmárok a másik beszédmódjától, és felteszi a kérdést: „Vajon nincsen-e e félelem mögött valami maradványa annak a hajdani ideologikus és utópikus ábrándnak, mely a nemzeti irodalmat magától értetődően egységesnek, azaz ellentmondások nélkülinek szerette volna látni, láttatni – s ezért a róla való beszédnek is egységességét írta volna elő?” (Margócsy 1996: 471). Vagyis hiába vált a kilencvenes évekre az irodalomtudományos beszédmódok közhelyévé a „másban való önmegértés” eszménye, a dialóguselvre való hivatkozás, a jóindulat hermeneutikájának emlegetése, Margócsy mégis a régi reflexeket véli felfedezni akkor, amikor ezeknek az elveknek (pontosabban szószólóiknak) arról kéne tanúbizonyságot tenniük, hogy a gyakorlatban is működőképesek. Margócsy az irodalomról való beszéd sokféleségét tekinti alapértelmezett beállítottságnak, egyrészt azért, mert hogyan is lehetne eldönteni, hogy a befogadás mely módja az „igazi”, másrészt pedig arra a gyakorlati tényre is felhívja a figyelmet, hogy az irodalomról való megszólalás módját még maguk az irodalmárok is gyakorta változtatják attól függően, hogy milyen közegben, milyen közönségnek beszélnek. Ennek az oka pedig mindközönségesen az, hogy a beszélők (és a hallgatók) megértsék egymást.

Ahogy többben, úgy Margócsy is említést tesz nemzedéki szempontokról: „a tény, hogy határozottan fellépett egy nagyon jól felkészült, sok fiatal, nagy tehetségű erőt is mozgósító, a mai irodalmat tudományosan szemlélő szakmai csoport, inkább örömet kellene hogy gerjessen mindenkiben – vagy pedig vetélkedési kedvet: nosza, tessék másként, jobban csinálni!” (Margócsy 1996: 472). Kiderül ebből, hogy egyáltalán nem találja ellenszenvesnek a tudomány előretörését az irodalomkritikában, de ő is szóvá teszi, hogy bizonyos egyoldalúságok, túlzások is írhatók a tudományos beszédmód számlájára. Írása végén pedig történeti távlatokba helyezi a vitát, hiszen rámutat arra, hogy a magyar irodalom elmúlt kétszáz évében rendszeresek voltak a viták hasonló kérdések körül, de a magyar irodalom valamennyit épségben túlélte.

A szerkesztőség döntése értelmében a júniusi számban a vita lezárásaként Bónus Tibor (Bónus 1996b) és Takáts József (Takáts 1996b) válaszait közölték, akik lényegében megismételték saját korábbi álláspontjukat, egy-egy ponton magyarázatot fűzve hozzá. Az előbbi Takáts vádját visszautasítva állítja, hogy hiba lenne avantgárd dinamikát tulajdonítani a hagyomány és a nyelv általi megelőzőtség tapasztalatát megfogalmazó tudományos álláspontnak, ez inkább a hazai dekonstrukció néhány képviselőjével kapcsolatban fogalmazható meg – ahogyan már mások is utaltak rá, hogy nem lehet egyenlőségjelet tenni egy tudományos elmélet és magyarországi recepciója közé. Takáts pedig arra mutat rá, hogy erősen nehezíti a megértést az is, hogy a tudományos kritika képviselői úgy határozták meg magukat, mint akik a „nem-tudományos kritika” képviselőivel állnak szemben, vagyis „a vitát magát a tudományos kritika e konstrukciója határozza meg. Nekem úgy tűnik, ezt a kétoszlatú konstrukciót, ilyen vagy olyan változatában, magától értetődő módon használják azok, akiket tudományos kritikusként neveztem, s azok közül is sokan, akik az ellenfeleik. Én mindenesetre nem tartozom közéjük” (Takáts 1996: 564).

A kritikavita súlyát a korabeli művelődésben, irodalmi közéletben mi sem jelzi jobban, hogy egy politikai-közéleti napilap, a *Népszabadság* is foglalkozott vele (Varga Lajos Márton 1996), még hozzá egy Kulcsár-Szabó Ernővel készített interjúbán. (Manapság szinte elképzelhetetlen, hogy bármelyik politikai napilap irodalomtudósokkal készítsen interjút, egy, a nagyközönség számára jobbra periférikusnak tűnő, szakmai vitáról, és *Népszabadság* sincs már.) A cikk némi befolyást gyakorolt a viszontválaszokra, valamint a kritikavita körül addig sem éppen lappangó indulatokat is tovább szította. Kulcsár-Szabó ugyanis egyértelműen hatalmi harcoként és pozícióküzdelemként határozza meg a kritikáról folyó vitát, melyben a tudományos álláspont elutasítóit a „kiürült hagyomány” képviselőivel azonosítja, akik elmaradtak a normaként tételezett nyugat-európai mintáktól, és veszélyben érzik legitimitásukat.

A vitáról nincsenek jó emlékeik sem a kritikuskoknak, sem a teoretikusoknak. Annál inkább, mert minden látszat ellenére a diskurzus tétje nem csupán a magyar

kritikaírás gyakorlatát érintette, hanem azt is, hogy melyik iskola, műhely erősödik meg, tud nagyobb súllyal jelen lenni az irodalmi életben, jut hozzá pályázati és egyéb forrásokhoz, illetve tud jobb érdekérvényesítő képességre szert tenni. Hosszabb távon azonban az derült ki, hogy a magyar kritika problémáit mégsem a tudományos vagy nem tudományos kritika kérdései döntenek el, hanem az, hogy milyen médiumai maradtak meg, illetve alakultak ki újonnan. Alig egy évtized múlva ugyanis a napilap-kritikák további visszaszorulása, valamint az internet használatának az elterjedése vált a magyar kritika fő kihívásává.

* * *

A 2007-én őszén, szintén a JAK Tanulmányi Napok keretein belül megrendezett, az *Ítéltörő kritikája* címmel megrendezett konferencia téjei látszólag mások voltak, mint a kilencvenes évek közepén zajlott vitának, ám ennek középpontjában is az azóta bekövetkezett intézményi, tudományos, nemzedéki, nyelvi-beszédmódbeli és főleg mediális változások álltak. Az újonnan előállt helyzet feltérképezésekor többen reflektáltak az akkor már több évtizede lezajlott változásokra a kritikavita, az új próza körül, melyek még a kétezres évek közepe körül is meghatározták az irodalmi életet és kritikát. (A konferencia anyaga később, 2008-ban megjelent kötetben, *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet* címmel, Bárány Tibor és Rónai András szerkesztésében.) A kis-kritikavitának is nevezett vita kiindulópontja két szöveg volt, mindkettő ezekre a változásokra reagált. Az egyik egy Valuska Lászlóval készített interjú, melyben az akkor még csak egy hónapos Könyvesblog indulásáról, az azóta szerzett tapasztalatokról beszélget vele Nagy Gabriella (Nagy 2007), a másik pedig Dunajcsik Máttyás (Dunajcsik 2008) cikke, melyben a kortárs magyar kritika állapotát elemzi a legújabb fejlemények (így a Könyvesblog megjelenése és a blogoszféra egyre markánsabb aktivitása) következtében.

Valuska a Könyvesblog megalapítását és működésének elveit azzal magyarázta, hogy elégedetlen a kortárs kritika helyzetével.

Unalmassá vált az irodalmi közbeszéd, mindenki hosszan tud értelmezni, megfutja mindenki a maga hermeneutikai körét, de kevesen vannak, akik megmondják a véleményüket. A magyar irodalomnak nem régen ment el a nagy Atya-alakja, na, ő mindenkit kiosztott. Nem volt napi rendszerességű kritikai orgánus, ami megmondja minderről a véleményét, és nem látni benne a haverkodás és a kapcsolati tőke fenntartásának izléstelenségeit. Az irodalom egy borzalmasan belterjes játéktér, barátok írnak barátok könyveiről szépeket, ha valami nem tetszik, akkor nem írnak róla, és nincs konfliktus. De így elveszik az irodalom legjobb része, a könyvekről és olvasásélményekről való beszéd. (Nagy 2007)

Azt láthatjuk Valuska szerint, hogy a kétezres évek közepére kialakult egy olyan olvasói réteg, közönség, melynek kritikaeszménye a viszonylag rövid, közérthető, de jól érvelő, bátor, szókimondó „metálokritika”. Vagyis mintha 180 fokos fordulat történt volna a kritikában; míg egy jó évtizeddel azelőtt a tudományos kritika számított progresszívnek (legalábbis hívei szemében), addig immár éppen az ellenkezője: „Minek fenntartani egy mesterséges beszédmódot, amit a széles olvasóközönség nem beszél, csak néhány irodalmár. Véget kell vetni annak az intellektuális sznoboskodásnak, amikor a piros sálát a nyakunkra tekerve dekonstrukcióról és hermeneutikáról beszélünk oda nem illő helyeken. Izzalmasabb egy regény Derrida vagy Gadamer felől olvasva? Na ne! Szórakozzunk!” (Nagy 2007). Az új kritika, a „metálokritika” tehát „intellektuális sznoboskodásnak” tekinti a Derridára és Gadamerre, a dekonstrukcióra vagy a hermeneutikára hivatkozó kritikát, mely inkább elidegeníti, nem pedig informálja az olvasót. Zártnak érzik az irodalom folyóiratkultúrán alapuló rendszerét, és meg akarják nyitni az új médium segítségével, mely immár az olvasói aktivitáshoz is eszközt ad a kommentálás lehetőségével, s így – ahogyan Valuska örömmel beszámol róla – valódi viták, eszmecserék bontakoznak ki az internetes felületen. Ennek természetesen teljesen más a nyelve és az eszközkészlete, mint akár a

„hagyományos”, akár a tudományos kritikának, sokkal inkább elfér benne a trágárság, a köznyelvi fordulatok, a szleng, sőt, a kezdetekre jellemző a provokatív szándék is.

Dunajcsik Máttyás részint hasonló problémákat tett szóvá, ám okfejtése jóval árnyaltabb – ami persze a műfajnak is köszönhető. Tanulmányának első soraiban rögtön a megváltozott helyzetet írja le: „átalakulás előtt a magyar irodalmi élet. A blogoszféra nemrég bekövetkezett, s javában tartó robbanásával egy olyan réteg kezdte el a hangját hallatni a közéletnek immár ezen a területén is, melyről a kortárs irodalmi színtér szereplői eddig nem, vagy csak lekicsinylő legyintéssel vettek tudomást: a közönség” (Dunajcsik 2008: 123). Valuska kritikájára, mely a szakmai beszédmód túlbujánzását illeti, hosszabb, áttekintő-elemző választ ad, rámutatva, hogy ennek a jelenségnek politikai-történelmi előzményei vannak. Nevezetesen az, hogy az irodalmárok a rendszerváltás után az irodalom „szabadságharcával” voltak elfoglalva, vagyis azzal, hogy kiépítsék az autonómia intézményeit, az autonóm megszólalás lehetőségfeltételeit a Kádár-kor kényszerei után. S ahogyan írja: „ennek azonban nagy ára volt, azzal ugyanis, hogy az irodalom elkezdett-elkezdhetett saját magával foglalkozni, még egy lépést távolodott a nem-szakmabéli közönség olvasóitól, akik egyre tanácstalanabban álltak a kortárs irodalmi jelenségek előtt, hiszen eközben *elmaradt azoknak a csatornáknak a kiépítése, melyeken keresztül az új eredmények eljuthattak volna hozzájuk* [kiemelés tőlem D. S.]” (Dunajcsik 2008: 125). Dunajcsik a legfájóbb hiányosságok között emlegeti az oktatás egész rendszerét, mely elmulasztja megtanítani az olvasás szeretetét, s mely egyetemi szinten is funkcionális analfabétákat termel. Vagyis a kortárs irodalom potenciális olvasóközönsége nem vagy csak ritkán kapja meg azt a szellemi muníciót akár az alap-, akár a közép- vagy a felsőfokú oktatásban, melynek segítségével értő és kritikus olvasóvá válhatna. Mindennek ellenére azonban mégis létrejöttek olyan olvasói csoportok, melyeknek igényük van arra, hogy olyan kritikát olvassanak, melyet értenek és élveznek, s melyek az internet és a blogoszféra robbanásával hangot is tudnak adni

saját igényeiknek – és ingerültek, amikor azt látják, hogy az állam által fenntartott kortárs irodalom és kritika nem számol velük.

Az internetben rejlő lehetőségek kiaknázásával újfajta kritikai magatartások, stílusok, beszédmódok és főként olvasók jelentek meg. A net legalábbis részleges megoldást jelenthet a napilapkritikák fentebb jelzett hiányára is. A gondosan és hosszán elemző, fentebb stílusban írott bíráló elemzések mellett megjelentek a „metálcritikák”, melyek „közérthetőbb nyelven erős véleményeket” fogalmaznak meg az egyszerű olvasó számára, aki egyenes beszédre vágyik. Azt állítja továbbá, hogy az átalakulás az irodalmi élet hatalmi struktúráját is érinti. Mert igaz ugyan, hogy a Főítésszég intézménye megszűnt, ám Dunajcsik – Valuskával egyetemben – fullasztóan belterjesnek látja a kritika jelenlegi, folyóiratokhoz kötött működését. Nem véletlen, hogy írása egyik alfejezetének címe: *A gyávaság hálója*, melyben a magyar kritikát wiw-jellegű képződménynek tartja. Nem új szólam a belterjesség emlegetése a magyar irodalmi életben, ám tisztában kell lennünk azzal, hogy egy már nem is teljesen 10 milliós országban nincs olyan értelmiségi szakma, melyet ne lehetne ugyanezzel a váddal illetni. Az irodalmi élet: közösségi élet, melynek számos formája, fóruma van, és elkerülhetetlen, hogy személyes ismeretségek jöjjenek létre írók és kritikusok között. Dunajcsik erre tekintettel azt írja, hogy nem kell ezt felszámolni, hanem a kritikustól követel több önbizalmat és bátorságot: akár a barátjáról is merje megírni negatív véleményét. Ne jóbarátok, ismerősök udvaroljanak egymásnak dicsérő kritikákkal, hanem a kritika a személyes kapcsolatok háttere előtt is legyen őszinte. Elvégre egy alaposan elemző kritika a szerzőnek is többet használ, mint a hozsannázás. Másrészt pedig – így Dunajcsik – szét kéne tépni „a magyar irodalomban régóta honos tekintélytisztelet vashuzalait”.

S ehhez kapcsolódik Bárány Tibor egyik meglátása: korántsem olyan belterjes a mai magyar kritika, amilyennek láttatni szeretnék, hiszen egy-egy mű megjelenésekor nem az történik, hogy egy ütemre bólogatnak a kritikusok, hanem látunk olyat is, hogy valaki lelkendezik, míg más nem. S azt se higgyük – még egy közhely – hogy „a blogoszféra robbanásával végre szóhoz jutott a sokáig

lenézett olvasó” (Bárány 2008: 153). Az internet nagyon sok technikai akadályt elhárít a kommunikáció útjából, de nem biztos, hogy a metálcritikák mindenkor kielégítik a kifinomultabb olvasói igényeket. Mert még így is előfordulhat, hogy valaki olyan kritikára vágyik, mely alapos érvekkel (s talán egy kis Derrida-Gadamerrel) alátámasztott esztétikai ítéletet fogalmaz meg.

S még egy fontos kérdés, amit többek között Dunajcsik is említ, de mások is: a negatív kritika, illetve ennek hiánya. Csakhogy példának okáért a kötet szerzői közül többen is fölemlegették a kilencvenes évek tabudöntőgető kritikai teljesítményeit. Farkas Zsolt volt akkoriban a kritika fenegyereke, aki merőben új stílusban fogalmazta meg metszően éles bírálatait többek között Tandoriról, Nádasról – de mellette mások is (Bán Zoltán András, Radnóti Sándor, Márton László, stb.) sem tartózkodtak a kemény bírálatoktól. Vannak tehát erős vélemények, vannak negatív kritikák. Ám – s ismét érdemes Bárányt idézni – „a kortárs szerzők nem teszik meg azt a szívességet a kritikusnak, hogy kizárólag remekműveket vagy botrányos fércműveket írnak, ezért hát a kritikusok kénytelenek mennybe menesztés vagy ledorongolás helyett mérlegelni” (Bárány 2008: 152). A mérlegelés pedig természetéből adódóan több koncentrációt, a problémák alaposabb átgondolását és több perspektíva bevonását igényli, mint a dicséret vagy a lesajnálás. De mintha éppen ez lenne a kritikus mestersége.

Dunajcsik felhívja a figyelmet egy nagyon fontos dologra is: a kilencvenes években a „szerző halálának” dogmája szövegimmanens elemzések, kritikák sorát hozta, és tabuvá vált a társadalmi beágyazottsággal, a szerzővel, annak nemével, életkörülményeivel, etnikai-nemi hovatartozásával foglalkozni. Aztán ahogyan a politikai vonatkozások iránt érzékeny *cultural studies* kezdett Magyarországon is egyre inkább teret hódítani, úgy váltak egyre fontosabbá ezek a kérdések is. De ennek nem csupán külső okai voltak, hanem magában az irodalomban, az irodalmi művekben is megjelentek olyan témák, melyeket csak súlyos korlátozások árán lehetett volna irodalomimmanens szempontokból értelmezni. Dunajcsik Esterházy *Javított kiadását*, az *Éjszakai állatkert* című antológiát, Nádas Péter

Párhuzamos történetek című művét hozza fel példának, melyek súlyos és fontos valóságvonatkozásokkal bírnak, morális-politikai kérdések merülnek fel bennük.

Sári B. László írásában is nagy súllyal jelenik meg a már Dunajcsik által is szóvá tett elkötelezettség kérdése. A szerző arról értekezik, hogy szakítani kéne azzal az értelmezői gyakorlattal, mely az elemzett szövegeket minden társadalmi-politikai beágyazottságból kiragadva, pusztán esztétikai képződményként veszi szemügyre. Nincs olyan hang a mai magyar kritikai gyakorlatban – állítja – mely arra is figyelne az „esztétikai értékbecslésen” túl, hogy „az irodalmi szövegek heterogén módon ugyan, de gyakorlatilag minden esetben érintkeznek a politikai mezőként definiálható, saját létfeltételeiket biztosító körülményekkel...” (Sári 2008: 106). Sári másik fontos szempontja pedig a magyar irodalomkritika és a kortárs irodalom elitizmusa: „a kortárs magyar irodalom gyakorlatilag olyan szubkultúrává vált, mely magát mindazonáltal elitként határozza meg, s nem hajlandó vagy éppen képtelen szembenézni az önmeghatározásából adódó politikai ellentmondásokkal” (Sári 2008: 108). A kritikavítára visszautalva is észrevételezi, hogy annak a tétje is az volt, hogy a kortárs irodalmat a vele professzionálisan foglalkozók próbálták meg kisajátítani, ennek következménye pedig az lett – melyre mások is felhívták a figyelmet – hogy azok az irodalmi művek kerültek be a kánonba, azokat értékelték magasabbra, melyek értelmezhetők voltak az uralkodó (tudományos) beszédmód számára, vagy amelyeken az éppen aktuális elméletet demonstrálni lehetett.

Dunajcsik írása eredetileg a Magyar Narancsban jelent meg, majd egy év múlva, amikor már túl volt az irodalmi élet a Könyvesblog megjelenése utáni első sokkon, írt hozzá még egy kiegészítést is. Ekkor már úgy fogalmaz, hogy a magyar kritika és nyelv megújulása nem ettől a fórumtól várható, valamint szóvá teszi, hogy meglehetősen alulreprezentáltak a napi kritikák. Továbbá az internet által nyújtott lehetőségek sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: érdemi vitát nem lehet internetes fórumon lefolytatni – ennek okait a magyar vitakultúrában is látja. Pozitívként értékeli, hogy egyre több közérthetőbb és bátor nyelvű kritika született a megelőző egy évben, viszont hiányolja azokat a médiumokat, melyek

ezeket eljuttatnák az olvasóhoz: sem a fontosabb tömegmédiák, sem pedig az oktatás nem érzi továbbra sem feladatának a kortárs irodalom értő közvetítését.

A netes platformok megjelenése az irodalom közegében mindenképpen megbolygatta a kritikai életet, kérdéseket szegezett a kritikusoknak, s újfajta, gyorsan változó és frissülő felület jelent meg vele az irodalmi nyilvánosságban, melyet sokféleképpen ki lehet aknázni – lásd. prae.hu, litera.hu, konyvesblog.hu. Ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy radikális szerkezeti átalakulásokat hozott volna – ebben az értelemben Dunajcsik fentebb idézett diagnózisa enyhén túloz. Végkövetkeztetésével azonban egyet lehet érteni: „a magyar kritikai élet és nyelv megújulását nem a *Könyvesblogtól* kell várnunk”, valamint „a magyar nyelvű, nyílt internetes fórumok jelen pillanatban nem, vagy csak korlátozott mértékben alkalmasak érdemi viták lebonyolítására” (Dunajcsik 2008: 133).

A „kis” kritikavita sokak által megfogalmazott egyik végkicsengése az, hogy a rendszerváltás óta eltelt időben sokféle kritikai megközelítés, beszédmód alakult ki, és „virágozzék minden virág”. A korábbi kritikavita tétjei a 2000-es és 2010-es években immár nem vagy jóval kisebb súllyal jelentek meg, hiszen a kilencvenes évek közepe óta eltelt idő azt igazolta, hogy a „tudományos kritika” nem vált dominánssá, ez a beszédmód csakhamar kikopott az irodalmi lapokból, és visszaszorult az egyetemekre. S ezzel a folyamattal párhuzamosan nőtt az érzékenység a társadalmi-politikai problémák iránt, vagyis a kritikusok (és az írók) egy része egyre inkább megengedi magának az elköteleződés korábban letiltott attitűdjét, ami még inkább háttérbe szorította a pusztán a szövegimmanens elemekkel számot vető megszólalásmódokat. Az elméletek megjelenése és térhódítása a magyar irodalomtudományban és kritikában azonban rengeteg hozadékkal járt és jár a mai napig. Új elemzési szempontok, új nyelvek jelentek meg velük, melyek – paradox módon – nem csupán annak a szöveg-, de fizikai valóságnak a megértéséhez is hozzájárulnak, amelyben élünk.

A másik, a kritikai nyilvánosságot érintő lényegi dilemma az internet megjelenése volt, mely a 2000-es évekre ugyan teret adott új fórumoknak, beszédmódoknak is, ám ezek sem vették át a professzionális kritika helyét, sőt,

maguk is professzionizálódtak, mint például a prae.hu, a litera.hu vagy a főleg olvasói visszajelzéseknek helyet adó moly.hu, valamint a professzionális irodalmi folyóiratoknak is van online változata, melyek nemcsak a lap nyomtatott verziójának az anyagát tartalmazzák, hanem saját arculattal, tartalommal rendelkeznek. Az olvasó lázadása hangzatos, ám gyorsan kiürülő jelszóvá vált, noha kétségtelen, hogy a médiumok és beszédmódok találkozása, párbeszéde mindkét szférára jó hatást gyakorolt.

A 2010-es évekre a kritikának nem is annyira ezekkel a problémákkal kell szembesülnie, hanem a nyilvánosság szerkezetének további torzulásaival. A napilap-kritikák már azokból a lapokból is kikoptak, melyekben régebben még helyet kaptak, és arra is van példa, hogy maga a lap is megszűnt. A szélesebb közönséget márpedig közérthető nyelven írt, orientáló kritikák segítségével lehetne tájékoztatni a kortárs irodalom újabb darabjairól. A professzionális kritikákat közlő irodalmi lapok támogatása hektikussá, kiszámíthatatlanná vált, a támogatás mértéke pedig átláthatatlan kultúrpolitikai machinációktól függ. A kulturális és a kritikai közélet is a Kulturkampf korszakába lépett, melyben a pártosságtól és ideológiáktól tartózkodó kritika és a kritikai nyilvánosság hovatovább azokba a fedezékekbe szorul vissza, ahonnan a rendszerváltás után előjött. Ha azonban akár politikai, akár bármilyen egyéb okból egyszer eltűnne, az nagyon nagy veszteség lenne.

Bibliográfia

- Babarczy Eszter 1996. Levél Bónus Tibornak. *Jelenkor* 1996. április, 373–377.
- Bárány Tibor 2008. Kinek? Hová? Miért? Szép közhelyek és izgalmas tévhitek a mai magyar irodalomkritikáról. In: Bárány Tibor & Rónai András (eds.) *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*. Budapest–Pozsony: Kalligram–JAK, 2008. 149–157.
- Bónus Tibor 1996a. *A Nincs alvás!* és a prózakritika. *Jelenkor* 1996. január, 75–94.
- Bónus Tibor 1996b. Az (ön)megértés esélye. (Válasz a kritika-vita hozzászólásaira) *Jelenkor* 1996. június, 555–563.

- Dunajcsik Mátyás 2008. Az olvasó lázadása, avagy túléli-e a kortárs irodalmi élet arcvesztés nélkül az online nyilvánosság robbanását? In: Bárány Tibor & Rónai András (eds.) *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*. Budapest–Pozsony: Kalligram–JAK, 2008. 123–135.
- Farkas Zsolt 1996. Kritika-vita kritika (vita). *Jelenkor* 1996. április, 377–383.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 1996. A párbeszéd remény(telen)sége. Egy kommentár. *Jelenkor* 1996 március, 275–280.
- Lapis József 2019. Kis kritikai theasurus. *Korunk* 2019. szeptember, 3–10.
- Margócsy István 1996. A tilalmi beszédről. *Jelenkor* 1996. május, 471–475.
- Nagy Gabriella 2007. *Próbálgatjuk a játékkendszert. Interjú Valuska Lászlóval, a Könyvesblog alapítójával*. <https://litera.hu/magazin/tudositas/probalgatjuk-a-jatekkendszert.html> (a letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- Radnóti Sándor 1996. Beckmesserkedés. *Jelenkor* 1996. március, 280–283.
- Rákai Orsolya 2008. *Az irodalomtudós tekintete. Az önállósuló irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között*. Budapest: Universitas Kiadó.
- Sári B. László 2006. *Hattyú és görény*. Pozsony: Kalligram.
- Sári B. László: A kritikai elköteleződésről. In: Bárány Tibor & Rónai András (eds.) *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*. Budapest–Pozsony: Kalligram–JAK, 2008. 101–111.
- Szirák Péter 1994. A bizonytalanság szabadsága. (*Szemponatok az évtizedforduló prózájának értelmezéséhez.*) *Jelenkor* 1994. február, 136–143.
- Takáts József 1996a. A kritikus mint kritikus. *Jelenkor* 1996. január, 67–75.
- Takáts József 1996b. Válasz két bírálómnak. *Jelenkor*, 1996. június, 563–569.
- Varga Lajos Márton 1996. Az irodalom legyen csak irodalom. Kulcsár-Szabó Ernő a kritikai törekvéseket fogadó vitákról. *Népszabadság*, 1996. április 27. Hétvége, 25.

Critique, Debate, Critique

Sarolta Deczki, Research Centre for the Humanities, Institute for Literary Studies

Abstract

The essay faces the recent problems of the Hungarian critique, with particular regard to the stakes of the “big” and “small” critique debate. The former debate concerns over the appearance of new scientific theories, and the latest one over the internet as a new medium. The last decades confirmed that the dominance of the academic critique remained unrealized and, in line with this, the responsiveness to social-political problems increased. The other dilemma was the appearance of the internet, which, for a short time, seemed to be able to subvert the critical publicity. Nevertheless, the critique of the 2010s had to face with not the above-mentioned problems, but the distortion of the structure of the publicity. Critiques disappeared from those daily newspapers, which had provided space for them earlier, and there is an example when the newspaper itself disappeared.

Keywords: science, literature, critique, debate, theory, publicity, reader.

Kritika, debata, kritika

Šarolta Decki, Centar za humanistička istraživanja, Institut za književnost

Sažetak

Ova studija nastoji da prikaže probleme iz bliske prošlosti mađarske kritike, sa posebnim osvrtom na ulog „velike” i „male” kritike-debate. Prvi pojam tiče se pojave novih naučnih teorija, a potonji se tiče pojave interneta. Vreme koje je proteklo od sredine devedesetih je potvrdilo da „naučna kritika” nije postala dominantna, i da je uporedo sa ovim procesom rasla i osetljivost prema društveno-političkim problemima. Druga dilema je bila pojava interneta, koji je, kako se nakratko činilo, mogao korenito da izmeni kritički javni život. Pa ipak, kritika iz druge decenije 21. veka se nije morala u tolikoj meri suočiti sa ovim problemima, koliko sa distorzijom strukture javnosti. Kritike u dnevnoj štampi su uveliko već bile odstranjene, čak i iz onih listova u kojima su ranije nalazile svoje mesto, a ima i primera gde je čak i sam list prestao da postoji.

Ključne reči: kritika, teorija, internet, javnost, čitalac, nauka.